

ДРАГАН К. ВУКЧЕВИЋ*

ПОЈАМ ПРАВА У РУСКОЈ (СОВЈЕТСКОЈ) ТЕОРИЈИ ПРАВА

Тајна једне појаве дјелимично се крије у њеној историји. Овај рад је покушај приказивања "вертикалног пресека", историје, кључног појма сваке правне теорије - појма права, у руској (и совјетској) правној мисли овог вијека.

Настојали смо да прикажемо основне етапе, главне представнике и водеће идеје у развоју и схватању права код Руса, у вијеку који је по многим обиљежјима особен у историји овог великог народа. Дали смо и кратак приказ предреволюционарног периода, и преглед основних идеја и имена који су обиљежили правну мисао тог времена. На жалост, овај дио руске културне баштине током читавог XX вијека није био довољно ни познат, ни признат.

Више пажње смо посветили послеријереволюционарној правној мисли, правној мисли у доба стаљинизма, у постстаљинистичком, као и савременом периоду. Пошли смо од претпоставке да је појам права својеврсни резиме, сажетак укупних правних схватања, токова и идеја у једној средини и једном времену. Овај појам је она чворна тачка од које сваки правник полази у којој се враћа. Тако је било у руској (одн. совјетској) правној мисли у вијеку на чијем смо измаку. Но, пођимо редом.

I

Руска правна мисао има своју дугу историју. Први теоријски радови настају у XVII вијеку¹. То, још увијек, нијесу радови који би се прецизно могли сврстати у филозофију, теорију, или пак социологију

* Доц. др Драган К. Вукчевић, Правни факултет, Подгорица

¹ Э. В. Кузнецов: *Философия права в России*, Москва 1989, стр. 26-47.

права. Правна мисао, као и свуда на својим почецима, још није јасно уобличена и прецизно издиференцирана², али се већ у другој половини XIX вијека у Русији запажа појава првих фундаменталних радова из филозофије и теорије права.

У развоју *филозофије права* могу се запазити *различити правци*. Међу њима су најпознатији неокантизам и неохегелијанизам³. Најистакнутији представник првог правца био је П. И. Новгородцев, док се као сљедбеници Хегела, у филозофији права, посебно истичу имена П. Редкина и Б. Чичерина. Но, и поред различитих схватања садржаја и појма филозофије права⁴, њен основни предмет било је природно право⁵.

Треба рећи да се природно право, и у току XIX вијека и почетком XX стољећа, није на исти начин схватало, нити је имало увијек једнак утицај у филозофији права. Сам крај XIX и почетак XX вијека обиљежени су великим интересовањем за овај проблем, тако да се тај период означава као "препород природног права". Једну варијанту природног права заступали су и В. Соловјов, Е. Н. Трубецки, И. В. Михајловски. Други правац природноправног схватања био је заснован на метафизичким претпоставкама, а заступали су га Б.Н.Чичерин, П.И.Новгородцев, Б. А. Кистјаковски, Е.В.Спекторски.

Упоредо са филозофијом права, чији је предмет било природно право, од средине XIX вијека све већи број присталица почиње да добија *теорија правног позитивизма*. Са њом "у другој половини XIX вијека, назив 'општа теорија права', или једноставно 'теорија права' бива усвојен и у руској правној литератури"⁶. Главни представник овог правца је Н. М. Коркунов⁷. Правни позитивизам, као варијанту позитивизма уопште, од почетка 80-тих година, заступаће и Г. Ф. Шершењевич, С. В. Пахман, Е. В. Васковски, Д. Д. Грим, Н. И. Палиенко, А. Рождественски и др. Постепено, овај правац правног мишљења добија све више присталица и, нешто слично као и код развоја социолошке мисли, постаје владајући облик у општој теорији права.

² Исто, стр. 45. Писац, на истом мјесту, тврди да је неодржива тврдња буржоаских правника "о слабости правне традиције у Русији", јер руска правна наука не само да је усвајала напредне западноевропске идеје већ је и давала свој допринос.

³ Исто, стр. 47.

⁴ Э. В. Кузњецов, прихватајући мишљење Ф. В. Тарановског, истиче да су се сви разноврсни погледи сводили, у суштини, на два приступа: на метафизичко схватање, и на гносеолошко схватање правних појава, нав.дјело, стр. 54-55.

⁵ О природном праву као предмету филозофије права у том периоду, нав.дјело, стр. 60-67.

⁶ Исто, стр. 110.

⁷ Коркунов је на филозофију (и енциклопедију) права гледао као на припремне стадијуме за формирање опште теорије права, нав.дјело, стр. 113. О Коркунову видјети монографски рад А. И. Экимова: *Коркунов*, Москва 1983.

За разлику од филозофскоправне мисли, која се бавила природним правом, правни позитивизам није тражио неки вјечити поредак, нити је тежио открићу надискуственог права. Он се задовољавао изучавањем постојећих правних појава, њиховим описом и систематизацијом.⁸

Као ни приступи праву, тако се ни сам појам права није код свих теоретичара једнако схватао и одређивао⁹. Прихватљиво је, међутим, мишљење Е. В. Кузњецова: "При свој многобројности ставова, теза о томе да је право норма или укупност норми имала је, по свој прилици, опште признање правника-теоретичара"¹⁰. Дакле, готово општеприхваћено је било нормативно одређење појма права. У томе је *теорија правног позитивизма* имала одлучујуће значење.

II

Правна мисао послеријереволюционарног периода у науци се најчешће означава као *рана совјетска теорија права*.¹¹ Дјела Стучке, Пашуканиса, Разумовског и др. данас се сврставају у најзначајније домете правне мисли овог доба, и не само њега. Био је то период великог узлета теоријске правне мисли. То је, и до данас, највиши домет правне мисли на овом простору, као и уопште у марксистичкој науци о праву.

У разним периодизацијама правне мисли у СССР-у¹² готово је општеприхваћено гледиште да рана совјетска теорија права обухвата *период од револуције до краја 20-тих година*. Била је то прва деценија нове власти.

За развој правне мисли овог периода имало је велики значај формирање Социјалистичке (касније ће прерасти у Комунистичку) академије, 1918. године. Формирана је са циљем да окупи марксистичке

⁸ Исто, стр. 111. Писац с правом истиче да је у томе и била његова прогресивна улога, у условима царског самодржавља. Тежња ка стабилности правног поретка, ка поштовању законитости и права појединца била је дубоко напредна.

⁹ Типичан примјер тог плурализма је и правна теорија Л.И. Петражицког и његово трагање за основама права; видјети: *Теорија права в связи с теорией нравственности*, том I, С. Петербург, 1907, стр. 81, слично и стр. 104, 164-165.

¹⁰ Э. В. Кузнецов: нав.дјело, стр. 119.

¹¹ Нацјеловитији, мада веома идеологизован, рад у совјетској правној литератури о правној мисли овог периода је дјело А. А. Плотниекса: *Становление и развитие марксистичко-ленинској објект теорији права в СССР (1917-1936)*, Рига 1978. У нашој правној литератури најцјеловитије је правна мисао тог периода обрађена у студији Ф. Цинића *Један Покушај заснивања марксистичке теорије права* (совјетска теорија права раног периода), САНУ, Београд, 1979.

¹² За периодизацију правне мисли видјети J.N. Hazard: *Soviet Legal Philosophy*, Harvard, 1951, стр. XIX, XX; Љ. Тадић: *Совјетска теорија права у периоду од Октобарске револуције до 1928. године* (кратак преглед), Преглед, 1957/11-12, стр. 304; Ф. Цинић, нав.дјело, стр. 5-6.

снаге око разраде значајних теоријских и практичних питања социјалистичке изградње. Као једна од секција у њој, формирана је и Секција за право и државу. У почетку, њене главне личности су били Рајснер, Гојхбарг, Стучка, а Пашуканис је био члан-сарадник. Временом ће се око ове институције окупити знатан број млађих научника: Подволоцки, Либерман, Стаљевич, Резцов, Криленко, Вегер, Резунов, Разумовски, Галанза, Трајнин, Гернет, Потковски, Исајев и др.

Био је то период живих дискусија и слободног расправљања о многим проблемима, што се веома позитивно одразило на тадашња правна схватања у том периоду. Ипак, и у области правне мисли запажа се иста тенденција, својствена развоју филозофских и социолошких схватања. Наиме, *плурализам ставова све више се прећиварао у плурализам варијанти једног мишљења*. Сукобљавања различитих теоријских погледа замијењена су (не одједном, али доста брзо) расправама унутар једног теоријског погледа. Марксизам, који иначе у Русији, још од Плеханова, тежи да постане свеобухватан поглед, полако је постајао од једног *једини* теоријски приступ.

Тако је било и у праву. Сви значајнији представници правне и социолошкоправне мисли били су марксистички оријентисани. Нијесу сви исто мислили, нити су им исти били закључци о појединим проблемима, али су, готово свима, биле исте полазне поставке и намјере. Циљ је био да се развије марксистичка теорија права, која би била у функцији изградње нове социјалистичке државе и њеног правног поретка. Био је то велики задатак, који је тражио и такве људе.

У пореволюционарном периоду правни писци су покушали, готово без узора, да створе марксистичку теорију права. Ако знамо да ни у дјелима класика марксизма нема цјеловитог и систематског схватања права¹³, већ само постављања основних идеја, које су остале неразрађене, онда се тежина задатка првих совјетских правних мислилаца показује у правом свјетлу.

У таквим условима, сасвим је природно да се јаве различити погледи, приступи и тумачења неких Марксових идеја о праву.

Из реченог је јасно и да су први совјетски правници, и на теоријском плану, као и на практичном, обављали *ионирски йосао*.

Тај задатак отежавала је још једна чињеница. Од самог настајања, тачније, усвајања марксизма у Русији, присутна је тенденција његовог

¹³ О политичко-правном учењу Маркса и Енгелса видјети: *Политические учения: История и современность (марксизм и политическая мысль XIX века)*, Москва 1979 стр., 304-397. О марксистичком схватању права, са посебним истицањем класности, видјети S.J. Fridrich: *The Philosophy of Law in Historical Perspective*, second edition, Chicago 1963, стр. 141-154.

кодификовања. Она временом јача¹⁴, а са јачањем спутава слободу истраживања.

Када се у стварности сусретну велике друштвене потребе и даровити људи (а они се међусобно траже и привлаче), а ти даровити људи раде на неузораној ледини, онда треба очекивати настанак нових, оригиналних духовних творевина. Најзначајнији правни писац тог периода - Ј.Б. Пашуканис, свјестан је био и те потребе, као и тешкоћа стварања новог теоријског приступа праву¹⁵. Ту чињеницу запажају и неки истраживачи правне мисли у овом периоду.¹⁶

Иако изгледа као цјелина, узета сама за себе, правна мисао овог периода се показује *слојевита*, састављена из различитих усмјерења и праваца. Међу њима посебно су значајна три: *социолошки њрисџуй*, чији су најзначајнији представници П. И. Стучка и Ј. Б. Пашуканис, *нормативно-џравни смјер*, са Н. В. Криленком, И. П. Подволоцким и Ф. А. Ксенофоновом, и *џсихолошки џравац*, чији је најистакнутији представник био М. А. Рајснер.¹⁷

Треба истаћи чињеницу да сви они нијесу имали једнак утицај, значај и перспективу. У том времену *џревладавајући је социолошки џрисџуй*. Зато њене најзначајније представнике треба уврстити у осниваче *марксистичке социологије џрава*. Зато је и природно што настојање да се у друштвеним односима открије родно мјесто права њих доводи и до *социолошкоџ одређења џојма џрава*.¹⁸

¹⁴ То веома добро запажа и Ц. Хазард: "Од совјетских правника двадесетих и тридесетих година овог вијека очекивало се да успјешно комбинују овај дио марксистичке доктрине који се сматрао непромјенљивим (...) са промјенљивим потребама друштва, како су их тумачили они који су их налазили на врху вођства. То је требало да буде комбинација непромјенљивих основа и промјенљиве примјене", *Soviet Legal Philosophy*, стр. XVIII.

¹⁵ Е.Б. Пашуканис: *Марксистическая теория права и строительство социализма*, у књизи *Избранные произведения по общей теории государства и права*, Москва 1980, стр. 182-194.

¹⁶ То истиче А. Гамс: "Од Пашуканиса се очекивало да постави једну сасвим нову марксистичку теорију права. (...) Пашуканис је у неку руку вршио пионирски посао, он је у једном важном периоду развоја марксистичко-правне и друштвене науке, одиграо велику улогу", *Пашуканисово схваћање џрава и његова криџика*, Архив за правне и друштвене науке, 1959/4, стр. 428. Оригиналноост Пашуканисове и Стучкине концепције права истиче и П. Вранички: *Хисџорија марксизма*, књига II, IV издање Загреб, 1978, стр. 220-226.

¹⁷ Е. А. Лукашева: *Общая теория права и многоаспектний анализ правовых явлений*. Советское государство и право, 1975/4, стр. 29-30. Исту чињеницу истиче и А. А. Плотникс: нав. дјело, стр. 190-191.

¹⁸ О социолошком појму права видјети: Р. Д. Лукић: *Социолошки џојам џрава*, Глас САНУ, књига 21, Београд, 1980, стр. 81-91; Н. Висковић, Појам права (прилог интегралној теорији права), II издање, Сплит 1981, стр. 29-31. Најпотпунији преглед социолошкоправних теорија код нас даје А. Молнар: *Друшџиво и џраво* (историја класичних социолошкоправних теорија), I-II, Нови Сад 1994.

У циљу усмјеравања расправа о правним проблемима, Народни комесаријат правде је 1919. године, расправљајући о начелима кривичног права РСФСР, дао следећу дефиницију права: "Право је сустав (или поредак) друштвених односа који одговара интересима владајуће класе и који се штити њезином организираном моћи"¹⁹ Тиме се хтјело не само да се нагласи материјалистичка оријентација у објашњавању права већ и да се да први покушај потпуног удаљавања од буржоаских нормативно-позитивистичких одређења појма права.²⁰

Друштвени односи тако не само што постају полазна тачка за разумијевање права већ и улазе у појам права.²¹ Та жеља за превладавањем нормативистичког у појму права води ове писце до става да се нормативно губи и као дио појма права. Зато има основа тврђење неких писаца да овакво одређење права и не треба сврставати у социолошко, већ у *социологистичко* дефинисање појма права.²²

Треба истаћи да на почетку рана совјетска теорија права није поистовјетила право са системом свих друштвених односа. Да би разјаснио ту идеју, Стучка је одредио тај приступ овако: "Наше одређење права гласи да се правом не називају односи уопће, па ни друштвени односи у Марксовом смислу, него цијели сустав, и то не сваки сустав друштвених односа, него сустав с обиљежјем класног интереса и заштите владајуће класе која из тога проистјече".²³ На другом мјесту, он ће истаћи да сами друштвени односи још нијесу право, већ "потребан је још читав низ допунских ознака, да би се они могли назвати правним".²⁴

Полазећи од оваквог одређења права²⁵, Стучка ће касније напустити социологистичку дефиницију и прихватити његово социолошко

¹⁹ П. И. Стучка: *Револуционарна улога љавра и државе*, у књизи "Совјетске теорије права" Загреб 1984, стр. 11-12. Исту дефиницију Стучка наводи и у књизи *Ведение в теорию гражданского права*, Рига 1964, стр. 521.

²⁰ А. А. Плотникс наводи да је истим "Руководећим принципима", којима је дат општи појам права, одређен и појам буржоаског права "као система норми (правила, формула) који од организоване силе подржава равнотежу интереса друштвених класа у корист владајућих класа (буржоазије и велепосједника)", нав. дјело, стр. 104.

²¹ У циљу појашњења наведене дефиниције, Стучка је истицао: "Ријеч 'друштвени' односи ја сам тада узимао (...) само у смислу односа у производњи и размјени (...)", *Ведение в теорию гражданского права*, стр. 522.

²² У праву је Р. Лукић, када каже "у совјетских социологистички оријентисаних теоретичара, као што је Стучка...", *Социолошки појам љавра*, стр. 82. Слично мишљење он наводи и у свом најновијем раду *Систем филозофије љавра*, Београд 1992, стр. 312-313.

²³ П. И. Стучка: *Револуционарна улога љавра и државе*, стр. 61. Посебно наглашавање класног приступа у објашњењу права код Стучке запазио је и Е. Bodenhimer: *Jurisprudence (The Philosophy and Method of the Law)*, fourth printing, Harvard 1981, стр. 80-81.

²⁴ П. И. Стучка: *Ведение в теорию гражданского права*, стр. 522.

²⁵ Не треба заборавити да њега утврђује не научна институција, већ политички орган!

одређење.²⁶ Тако, у свом најзначајнијем теоријскоправном раду "Революционарна улога државе и права", он се залаже за тростројно схватање права. Право, по њему, има три форме: једну конкретну и двије апстрактне.²⁷ Од тих двију (конкретне и апстрактне) форми, пише он, "конкретна правна форма односа поклапа се с економским односом, док се апстрактна форма, проглашена у закону може и не поклопити, и врло се често и знатно с њиме разилази. Али, осим тога, постоји и трећа форма... (...) То је унутрашњи психички 'доживљај' који се збива, у поводу овог или оног друштвеног односа, у глави човјека, оцјена с гледишта 'праведности', 'унутрашње правне свијести' итд., другим ријечима идеологија".²⁸ На тај начин Стучка се постепено, од социологистичког, приближава *интегралном појму права*.²⁹ Појам права тако обухвата не само односе већ и норме и правну свијест.

Значај друштвених односа за појмовно одређење права од Стучке је прихватио и Пашуканис. "Друг П. И. Стучка је, по нашем мишљењу", пише он, "сасвим исправно поставио проблем права као питање друштвеног односа".³⁰ Дакле, и Пашуканис види у друштвеним односима не само родно мјесто права већ и његов *конституивни* елемент. Код њега, за разлику од Стучке, нема нагињања ка социологистичком одређењу права (мада ће, управо због тога, касније бити отпуживан), већ због тога приговара Стучки: "Та дефиниција открива класни садржај затворен у правне форме, али нам не објашњава зашто тај садржај добива такву форму."³¹ Дакле, Пашуканис, иако настоји да у друштвеним односима (по њему, односима еквивалентне размјене) нађе родно мјесто правне форме, не искључује ни *правну форму* из појма права. Иако не даје прецизну дефиницију права, анализа његовог дјела доводи до закључка да је схватао *право као слојевиту појаву*. Он то и истиче: "Тако и право, узето у његовим опћим карактеристикама, пра-

²⁶ Основна разлика међу њима је у томе што социологистички дефинишући право, ми га одређујемо искључиво помоћу односа, негирајући његов нормативни елемент. *Социолошко одређење права* покушава да синтетизује фактичко и нормативно у појму права.

²⁷ П.И. Стучка: нав.дјело, стр. 72-80.

²⁸ Исто, стр. 72. О стручним схватањима права видјети наш рад: *Дојринос П.И. Сјручке марксистичкој науци о праву*, Зборник за теорију права, САНУ, књ. III, 1987, стр. 267-284.

²⁹ О интегралном схватању појма права видјети Н. Висковић; нав.дјело, стр. 33-35.

³⁰ Ј.Б. Пашуканис: *Опћа теорија права и марксизам*, у књизи "Совјетске теорије права", стр. 205. На истом мјесту он додаје: "У тој опћој формули коју даје друг Стучка право се више не манифестира као специфичан социјални однос, него као уопће сви односи, као систем односа који одговара интересима владајуће класе и осигуран њезином организираном силом."

³¹ Исто, стр. 206.

во као форма, не егзистира само у главама и теоријама учених правника. Оно, паралелно, има реалну повијест која се не развија као систем мисли, већ као посебан систем односа, у који људи не улазе зато што су је свјесно изабрали, него зато што су их на то нагнали увјети у производњи".³²

Слична схватања о појму права има и Разумовски. Он право дефинише као "поредак друштвених односа, на крају крајева, односа између класа, будући да се одражава у друштвеној свијести, неминовно се повијесно апстрахира, издваја се за ту свијест од својих материјалних увјета, и објективирајући се за свијест, добива даљњи сложени идеолошки развој у системима норми".³³ И он се, попут Стучке приближава интегралном појму права, тврдећи да "у истом облику права, долази, приликом његова дијалектичког проучавања до подударности трију ствари, које су на први поглед различите: правних односа, правне идеологије и правних норми".³⁴ Још прецизније, да се ти елементи појма права не би схватили као међусобно одвојени, као самостални, писац додаје да "овдје немамо различите облике права, већ само различите аспекте јединственог правног облика".³⁵

Из прегледа ових схватања видимо да је поменути писцима заједничко *социолошко схваћање појма права*. Норме (или, како Пашуканис каже, "правна форма") по њима су само један дио овог јединственог феномена.

III

Почетком 30-тих година је основна оријентација правне мисли узела сасвим другачији смјер. Био је то заокрет ка *нормативистичком схваћању права*, које ће постати доминантно у наредним деценијама.

Дисциплинованост укупне друштвене мисли, и посебно правне науке, имала је за посљедицу и усвајање општеобавезног појма права. Институт за право Академије наука СССР-а је средином 30-тих година усвојио нормативни појам права. Био је то колективни рад, у ком су учествовали А. С. Голунски, М. А. Аржанов, Н. Н. Пољански, М. М. Агарков, М.С. Строгович и др.³⁶ Други услови, и другачија улога права, захтијевали су одбацивање социолошког појма права, карактеристичног за претходни период. Правна форма је све више добијала на

³² Исто, стр. 193.

³³ И. Разумовски: *Проблеми марксистичке теорије права* у књизи "Совјетске теорије права", стр. 339.

³⁴ Исто, стр. 351.

³⁵ Исто, стр. 351.

³⁶ Видјети о томе: Р.О. Халфина: *Право как средство социального управления*, Москва 1988, стр. 15-16.

значају.³⁷ Нормативност није више схватана као један од елемената, већ као *једини* елемент појма права. Почињала је епоха правне мисли у којој је правни позитивизам био владајући приступ праву. Нормативизам, са којим су толико полемисали совјетски правници био је, у ствари, својствен њима самима.

Основна обиљежја права, по овом схватању, јесу: нормативност, класност и државна санкција. Голунски и Строгович дефинишу право као "скуп правила понашања (норми), прописаних или санкционисаих од државних власти, која изражавају вољу владајуће класе, чија се примјена обезбјеђује примјеном силе државе у циљу заштите, учвршћивања и развитка друштвених односа и система (поретка) подесних и корисних за владајућу класу"³⁸.

Слично одређење права налазимо и код Денисова: "(...) право је", пише он, "само у закон претворена воља владајуће класе, воља чији садржај одређују материјални услови постојања ове класе"³⁹.

Оваква дефиниција ушла је и у "Велику совјетску енциклопедију", у којој се право дефинише као: "Укупност правила понашања, установљених од државне власти, а, такође, и обичаја и правила заједничког живота, чија се примјене обезбјеђује државном принудом, у циљу очувања, учвршћивања и развоја друштвених односа и поредака корисних и повољних за владајућу класу"⁴⁰.

Треба имати на уму да је овакво одређење права створено тамо гдје су формирали сви званични погледи на друштво - у *иолишници*. Од науке се тражило само да га потврди и оправда. Уосталом, не треба заборавити: Ј. А. Вишински био је истовремено врховни тужилац и највиши ауторитет у правној теорији!

IV

У друштву у коме је политика најбитнија полуга, сасвим је природно што су значајни политички догађаји она збивања до којих и последице којих вријеме и друштвени токови различито теку. Из тог угла, година 1953, година Стаљинове смрти, означава не само физички нестанак

³⁷ Л. С. Јавич доводи у везу карактер епохе и појмовно одређење права. Он тврди да у еволутивним и мирним периодима преобладавају нормативно-позитивистичке идеје и схватања права, док у периодима револуционарних промјена доминирају концепције у којима теоретичари иза нормативног траже дубље основе права. *Сушност права*, Ленинград 1985, стр. 194.

³⁸ С. А. Голунски - М. С. Строгович: *Теорија државе и њена права*, Београд 1964, стр. 134.

³⁹ А. И. Денисов: *Основи марксистичко-лењинистичке теорије државе и права*, Београд, 1949, стр. 268.

⁴⁰ *Большая советская энциклопедия*, I издание, том 46, Москва 1940, стр. 626.

једне од најмоћнијих личности у историји већ и отпочињање нове епохе у тадашњем совјетском друштву.

Период, који означавамо као постсталинистички, почиње од средине 50-тих година, и траје до краја 70-тих. То је доба у ком је совјетско друштво покушавало да прекине континуитет са дотадашњим процесима, и у ком је настојало да отпочне са многим промјенама. Доба у ком су се сукобиле сила инерције и неуништива тежња за новим. Велике друштвене промјене одразиле су се на укупну друштвену мисао. У оквиру ње мијењали су се и правна мисао и схватање појма права.

Претходни период, видјели смо, одликовао је нормативистички приступ праву. Постојало је, као што је речено, официјелно схватање појма права, у ком су се истицала три његова битна елемента: нормативност, државна санкција, и заштита класних интереса. Другачијих одређења права није било, мада су постојале поједине варијанте, у којима су се комбиновала наведена три елемента.

Крајем 50-тих година већ почињу другачији приступи одређењу појма права⁴¹. Писци више не занемарују нормативни аспект права. Напротив, он се истиче као веома битан⁴². Али је новина у томе, што се нормативно одређење сматра као непотпуно и недовољно. Поред норми, почињу да се помињу и правни односи, као елемент који улази у појам права. Критичка мисао, доста стидљиво, закуцала је и на врата правне науке.

Један од првих писаца који су довели у питање неприкосновеност нормативног појма права, био је С. Ф. Качекјан. Он се залагао за повезаност норми и односа у схватању права. По његовом мишљењу, правни односи и нијесу ништа друго до норме права у њиховом остварењу.⁴³ Зато их не треба одвајати од норми, већ и једно и друго посматрати као јединство.

Став Качекјана прихватио је и А. А. Пјонтковски. И он се залагао за јединство норми и односа у одређивању појма права⁴⁴. "Право, пише он, као одређена друштвена појава надградње, не може да буде сведено само на правне норме, или само на правне односе"⁴⁵. Касније ће он устврдити да се управо у правним односима "открива реални друштвени

⁴¹ В.С. Нерсесјанц истиче да се од друге половине 50-тих година подвргава критички дефиниција права коју је дао Вишински, *Право и закон*, Москва 1983, стр. 351.

⁴² "Нормативност се појављује, пише С.С. Алексејев, као водеће и одређујуће својство правне форме друштвеног регулисања", *Социальная ценность права в советском обществе*, Москва 197 л, стр. 87.

⁴³ С.Ф. Качекљн: *Норма права и правоотношения*, Советское государство и право, 1955/2, стр. 27.

⁴⁴ А. А. Пионтковский: *Некоторые вопросы общей теории государства и права*, Советское государство и право, 1956/1, стр. 18.

⁴⁵ Исто, стр. 19.

смисао правних норми⁴⁶. Зато истиче да је суштински недостатак нормативног појма права у одсуству анализе социјалне условљености самих норми, као и у прецјењивању значаја државне принуде⁴⁷.

Мишљењу наведених писаца придружио се и Ј.Ф. Миколенко, истичући став о потреби превладавања нормативног приступа појму права. Он је, желећи да афирмише мисао ране совјетске теорије права, и настојећи да укаже на њен социолошки приступ, избацио и слоган - "назад к Стучки". По његовом мишљењу, у појам права, поред правних норми, треба укључити и правну свијест⁴⁸.

Поменути писци, и њихови радови, имали су несумњив значај за отпочињање процеса превладавања нормативистичког одређења права⁴⁹. Они су обавили пионирски посао, чији је значај у толико већи у колико се сагледају услови у којима су они промишљали овај проблем. Од тада, социолошки приступ праву почиње поново да добија на значају. Он ће у читавом овом периоду постојати, са неједнаком јачином, иако никада неће постати владајући облик схватања појма права.

Од овог периода, поново су се отворила два приступа праву, који се провлаче кроз читаву правну историју, не само овог друштва. Поново су нормативни и социолошки приступ добили право легитимитета у науци, стекли своје присталице и критичаре.

Треба рећи да је од самог почетка оглашавања, више наговјештаја, првих социолошкоправних идеја, услједила њихова критика са позиција нормативног схватања појма права. Поводом чланка Ј. Ф. Миколенка "Право и форме његовог испољавања", неколико угледних совјетских теоретичара - Д. А. Керимов, П. Е. Недбајло, И. С. Самошенко и Л. С. Јавич, критиковало је његове идеје, и настојало да оправда нормативни појам права.⁵⁰ Не негирајући везу између норми и друштвених

⁴⁶ А. А. Пионтковский: *К вопросу об изучении общенародного права*, Советское государство и право, 1962/11, стр. 17.

⁴⁷ Исто, стр. 19.

⁴⁸ Я. Ф. Миколенко: *Право и форма его появления*, Советское государство и право, 1965/7, стр. 47-54.

⁴⁹ К. Кулчар истиче посебно допринос Пјонтковског афирмацији социолошког приступа праву. *Основы социологии права*, превод с мађарског, Москва, 1981, стр. 117. Р.О. Халфина, такође, истиче да су 60-тих година Ј. Ф. Миколенко, А. А. Пјонтковски и С.Ф. Качекјан настојали да у појам права, као његове конститутивне елементе, унесу правне односе и правну свијест, *Право как средство социального управления*, Москва 1988, стр. 41.

⁵⁰ Д. А. Керимов, П. Е. Недбајло, И. С. Самошенко, Л. С. Јавич: *К вопросу об определении социалистического права*, Проведение, 1962/2, стр. 17-24.

односа, поменути писци су одбацили став да се и односи укључе у појам права.⁵¹

Један од приговора, који се са нових позиција истицао против нормативног схватања права, био је да такав приступ води ка статичној слици права, и да динамично сагледавање права захтијева да се, поред формалних, морају узимати у обзир и неформални елементи⁵². Наглашава се и потреба комбинације нормативног и социолошког изучавања права⁵³, и све бројнији су захтјеви да се правна наука не смије ограничити само на изучавање правне форме⁵⁴, већ треба да тежи, прије свега, изучавању "права у животу"⁵⁵.

Такви ставови и у 70-тим годинама поново изазивају талас критичког мишљења. Суштина напада је иста као и раније - не пориче се значај друштвених односа, али им се оспорава статус конститутивног елемента у појму права⁵⁶. Сличан је однос и према схватањима која настоје да правну свијест, правна осјећања и представе, унесу у појам права⁵⁷.

Различити приступи и одређења појма права за своју резултанту, при крају овог периода, имају рађање идеје о *комплексном изучавању права*⁵⁸. Чак и онда када се усваја нормативни појам права, јасно се

⁵¹ "Ми не мислимо", пише Л.С. Јавич, "да се проблем међусобне повезаности права и друштвених односа, форме и садржине у праву, може ријешити простим укључивањем у појам права односа", *Право и общественные отношения*, Москва 1974, стр. 4.

⁵² *Право и социологија*, Москва 1973, стр. 67-68.

⁵³ "Ова два аспекта - социјални и нормативни, органски су повезани, и зато би било погрешно један пренаглашавати, или умањивати, на рачун другог", *Право и социологија*, стр. 68.

⁵⁴ Исто, стр. 56.

⁵⁵ У истом дјелу се наводи: "На тај начин, као један од озбиљних задатака правне науке, појављује се оправдано изучавање права у животу, у стварности, како пише Маркс", стр. 29. Мало даље се тврди да "социологија права истражује услове преображаја правних процеса у реалне односе, открива право у дјеловању", стр. 69.

⁵⁶ "Ипак", пише Д. А. Керимов, "не треба регулатор мијешати са оним друштвеним односима које он регулише", *Философские проблемы права*, Москва 1972, стр. 173. Слично мишљење износи и Р. О. Халфина: "Укључивање правног односа у појам права укида специфичност права као система норми и, тим самим, лишава теоријске основе разматрање више веома важних процеса", *Общее учение о правоотношении*, Москва 1974, стр. 100-101.

⁵⁷ "Но, нема никакве основе", тврде В. Н. Кудрајцев и А. Р. Ратинов, "да се ти елементи (правни погледи, осјећања и представе - Д. В.) друштвене и индивидуалне психологије укључују у појам права као система норми, установљених и санкционисаних од државе", *Вступительная статья*, у књизи А. Подгурецког "Очерк социологии права" Москва 1994, стр. 12.

⁵⁸ На потребу cjеловитог, комплексног изучавања права, међу првима, указује Д. А. Керимов: *Проблема целостности в праве*, Советское государство и право, 1971/7, стр. 14. Сличан став заступа и Л.С. Јавич: *Гносеологические вопросы общего учения о праве*, Правоведение, 1976/1, стр. 19-20.

истиче потреба за утврђивањем бројних веза између норми, с једне стране, и других друштвених појава, с друге стране. Постепено се јавља сазнање о потреби за разликовањем права и "облика његовог испољавања"⁵⁹. На тај начин, сукоб нормативног и социолошког приступа појму права као да води компромису, кроз *схваћање права као мно-гоаспектне појаве*.

Речено не треба да створи илузију о томе да је социолошки приступ праву у овом периоду подједнако присутан и утицајан као и нормативни. Нормативно схватање појма права је владајуће, то је чињеница. Највећи број правних теоретичара га усваја. Нормативност, државна санкција и заштита класних интереса се и даље схватају као најзначајнија обиљежја права. Ипак, може се констатовати и чињеница да расте број оних писаца за које појам права обухвата и нешто више од норми које ствара и штити држава.

V

Дефинисање права није само, иако јесте првенствено, теоријски проблем. Оно произлази из мјеста и улоге права у једном друштву. Тачније речено, шта је право - зависи од тога и ко га ствара, и како га ствара, као и од тога какву улогу оно има у друштвеном животу. Зато расправе о појму права нијесу само теоријски сукоби и несугласице, већ су више теоријски одраз дубљих друштвених сукоба из којих оне добијају своје значење. Тако је и у Русији у последњем периоду који посматрамо. Он обухвата вријеме од почетка 80-тих до почетка 90-тих година⁶⁰. Основно обиљежје расправљања о појму права, у савременој правној мисли у Русији, јесте *плурализам гледишта и схваћања*. За чињање овог плурализма истакли смо и као карактеристику протеклог периода. Тада смо видјели да се, већ од средине 50-тих година, поред владајућег нормативног схватања, јављају и друга гледишта⁶¹. Тенденција плурализације правне мисли се наставља и у овој деценији. Она је знак њеног сазријевања.⁶²

⁵⁹ С.С. Алексеев: *Общее понятие права: сущность марксистско-ленинского подхода проблемы, перспективы, разработки*, Советское государство и право, 1977/6, стр. 21-31.

⁶⁰ Под утицајем перестројке мијења се и правна мисао. О томе: В.С. Нересесјанц: *Перестройка и правовое мышление*, Советское государство и право, 1978/9, стр. 35-44.

⁶¹ В. А. Нересесјанц указује да од средине 50-тих година постоје три таква приступа: повезивање норми и односа (С.Ф. Качекјан, А.А. Пјонтковски, А.К. Стаљгевич), јединство норми, односа и свијести (Ј.Ф. Миколенко), јединство норми и субјективних права (Л.С. Јавич). *Право: многообразие определений и единство понятия*, Советское государство и право, 1983/10, стр. 27.

⁶² На то указује и О.Е. Лейст: *Три концепции права*, Советское государство и право, 1991/12, стр. 8.

Треба напоменути да, иако постоји мноштво различитих погледа у односу на појам права, ипак се ради о *п*лурализму унутар једног теоријског концепција. Различита појмовна одређења права су, у ствари, варијанте историјско-материјалистичког одређења овог појма. Може се претпоставити да ће се, једног дана, оне претворити и у различите теоријске концепте.

Класификација ових погледа није уједначена, што говори о недовољној уобличености свих постојећих схватања. По једном мишљењу, читав ток правне мисли, од 30-тих година до краја 80-тих, карактеришу три приступа у хватању појма права: нормативни (карактеристичан за доба стаљинизма), тзв. "широко" одређење права (почев од 50-тих година), и концепција разликовања права и закона (од 60-тих година)⁶³. По другом гледишту, данас постоје три "школе": нормативна, социолошка и морална.⁶⁴

По нашем мишљењу, ни једна ни друга класификација нијесу обухватне. Зато предлажемо следећу класификацију схватања појма права: *п*рво, нормативно схватање права; *д*руго, тзв. "широко" схватање права; *т*реће, концепција разликовања права и закона; *ч*етврто, појам правног система; *п*ето, разликовање општесоцијалног и јуристичког права; *ш*есто, схватање права као мјере слободе и, најзад, *с*едмо, схватање права као заштићене праведности.

Одмах треба истаћи да сва ова схватања нијесу подједнако теоријски заснована, утицајна и прихваћена. Између неких од њих је тешко направити и прецизну разлику, тј. исти писци заступају понекад и више схватања појма права. Има недоследности и доста термилошке збрке. Ипак, у основи, сва ова схватања се могу подијелити у *д*вије групе: нормативна и социолошка. Ми смо их намјерно класификовали у *више подгрупа*, варијанти, да бисмо детаљније приказали постојеће погледе и схватања појма права.⁶⁵

Али одмах треба истаћи да је у савременој правној науци у Русији *владајући нормативни појам права*. Већина писаца схвата право као појаву коју карактеришу нормативност, повезаност са државом, остваривање воље владајуће класе, заштићеност државном санкцијом, формална одређеност, општеобавезност.⁶⁶ Та обиљежја истиче и С. С. Але-

⁶³ То мишљење заступа В. С. Нерсесјанц, нав. дјело, стр. 26-36.

⁶⁴ То је гледиште О. Е. Лејста, нав. дјело, стр. 3-12.

⁶⁵ Као и свака класификација, и ова је релативна. Она је извршена према критеријуму *с*труктурних елемената права, као и *ц*иљу коме право тежи. Дакле, према формалном и садржинском критеријуму. Пошто се по ова два критеријума могу урадити *д*вије класификације, ми смо критеријуме комбиновали и дали бројне варијанте, које, како је речено, суштински представљају модалитете два гледишта: нормативног и социолошког.

⁶⁶ На те црте нормативног схватања указује Р. О. Халфина, која и сама прихвата то гледиште. *Право как средство социального управления*, стр. 17.

ксејев, указујући да је "право (...) социјално-класни, нормативни регулатор, који изражава и позван је да обезбиједи произведену у закон државну вољу економски владајуће класе, (радних људи на челу са радничком класом у социјалистичком друштву) и који је остварен кроз систем општеобавезних, формално одређених норми, које дјелују кроз субјективна права и обавезе, и које су заштићене силом државне принуде⁶⁷. Нормативност права истиче и Ј. А. Тихомиров⁶⁸, а на повезаност државе и права указују у В. А. Туманов⁶⁹ и С. А. Лукашева⁷⁰. Овакво схватање се налази у готово свим уџбеницима теорије државе и права⁷¹. Оно што представља новину, код овог схватања, јесте веће наглашавање сложености права, као и довођење у сумњу класности као карактеристике интереса које штити право.

Сложеност, права, иако заступа нормативно схватање, истиче Д.А. Керимов⁷². Он изричито каже да "што је сложенија појава, то већи број одређења она захтијева за своје свестрано и дубоко сазнање"⁷³. На истом мјесту, он ће, чак, довести у питање традиционално (нормативно) схватање права⁷⁴. Наравно, ради се "не о негирању традиционалног

⁶⁷ С.С. Алексеев: *Общая теория права*, Москва 1981, том I, стр. 104. На истом мјесту писац даје и сажетију дефиницију права: "то је систем општеобавезних, формално одређених норми, које изражавају и које су позване да обезбиједи класно одређену слободу понашања у њеном јединству са одговорношћу и, сагласно томе, иступају као државно-заповједни критеријум правомјерног и неправомјерног понашања", стр. 104.

⁶⁸ "Право представља", пише он, "сложен феномен, који је састављен из комплекса узајамно повезаних елемената. Најважније испољавање права, облици његове активности, су нормативни акти", *Теория закона*, Москва 1982, стр. 12.

⁶⁹ Видјети: В. А. Туманов: *Вступительная статья*, за књигу Р. Давида: "Основные правовые системы современности", Москва 1988, стр. 11-12.

⁷⁰ Е. А. Лукашева: *Социалистическое право и личность*, Москва 1977, стр. 13.

⁷¹ Један од таквих је и уџбеник *Теория государства и права*, отв. ред. А.И. Королев и Л.А. Явич, Ленинград 1987, стр. 4.

⁷² Д. А. Керимов даје овакво одређење права: "Право чини по себи сложени класни вољни систем, који се састоји од општеобавезних принципа, прописа и дејстава, објективно условљених одређеним друштвеним односима, и који регулишу те односе, у циљу успостављања режима друштвеног поретка, обезбијеђеног организованим духовно-идеолошким утицајем, а такође, у одређеним условима, и државном принудом", *Философские основания политико - правовых исследований*, Москва 198, стр. 193. И на примјеру еволуције схватања појма права код Д.А. Керимова, која је видљива ако се познији радови упореде са ранијим дјелима, може се уочити тенденција социологизације појма права. Та еволуција ка превазилажењу почетног нормативистичког права наставља се и у најновијој књизи Д.А. Керимова: "*Основные проблемы философии права*" Подгорица 194, стр. 84-107.

⁷³ Д. А. Керимов: *Соотношение теоретическо и практическоа дентежности в процессе познания права*, Советское государство и право, 1980/3, стр. 20.

⁷⁴ "Традиционално схватање суштине права, посебно посљедњих година, показује се недовољним", нав.дјело, стр. 1.

одређења права, већ о томе да је цјелисходно њега допунити другим карактеристикама.⁷⁵ Тиме, као да се "пружа рука" тзв. "широком" схватању права.

Упоредо са наглашавањем све веће сложености права, има писаца који доводе у питање и његову класну садржину. Другачије схватање структуре друштва као да изазива ову промјену⁷⁶. Друштво се више не схвата као складна и уравнотежена цјелина, већ као заједница у којој постоје бројне групе и слојеви, чак и међусобно супростављени. Зато и не чуди став неких писаца да "са представом о праву, као вољи читавог совјетског народа, треба раскрстити".⁷⁷

Но, и поред ових новина, треба нагласити да нормативно схватање појма права и данас има највећи број присталица. Ипак, оно добија и све више опонената, критичара. Једни од њих су и писци који заступају тзв. "широко" схватање појма права. Незадовољни свођењем права на систем норми, они у појму права, поред норми, откривају и друге елементе⁷⁸. Тиме они желе да укажу да се право не може схватити без повезаности са односима из којих настаје⁷⁹.

Узет за себе, овај приступ праву има више варијанти⁸⁰. Као елементи који улазе у појам права, поред норми, истичу се субјективна права⁸¹, затим правна свијест и односи⁸². Има и оних који нормативни појам повезују са појмом правног система⁸³, итд. Свима је, ипак, заједничко настојање да превладају свођење права само на систем норми. Историјски гледано, ово схватање добија на значењу, односно постоји *тенденција ширења социолошког схватања појма права*.

⁷⁵ Исто, стр. 20.

⁷⁶ Л.З. Лившиц усваја мишљење Т.З. Заславскаје о сложеној социјалној структури савременог руског друштва: *Право и закон в социалистическом правовом государстве*, Советское государство и право, 1989/3, стр. 18.

⁷⁷ Исто, стр. 19.

⁷⁸ Д.А. Керимов наводи да подјела међу теоретичарима права на присталице тзв. "уско нормативног" и "широког" схватања права посебно постаје уочљива после 1973. године, када је била организована научно-координациона конференција: *Философские основания...*, стр. 153-154.

⁷⁹ "Право је немогуће схватити", пише Л.С. Јавич, "из себе сама и ван његове везе са друштвеним односима који га рађају, и у којима оно налази своје остварење", *Сушност права*, Лењинград 1985, тр. 14; слично и стр. 13, 13-24.

⁸⁰ На то указује А. В. Мицкевич: *Общее "нормативное" понятие права и его место в марксистском правовопонимании*, Советское государство и право, 1988/6, стр. 12.

⁸¹ То је гледиште Л.С. Јавича: нав. дјело, стр. 11.

⁸² Тако схватање заступа В.А. Леванский: *Моделирование в социально - правовых исследований*, Москва 1986, стр. 22-23. Он говори о праву као систему чији су подсистеми правна свијест, правна правила и правни односи.

⁸³ За такво схватање се залаже А.В. Мицкевич. Он разликује право у ужем смислу (нормативно одређено) и правни систем (као варијанту "широког" схватања), нав. дјело, стр. 12.

По неким мишљењима, суштински не постоје разлике између нормативног схватања и тзв. широког схватања права. Свако од њих има свој домен, "раван" у којој се примјењује. Једно (нормативно) је намијењено за практичан рад правника, док је друго ("широко") погодније за етичко-филозофску оцјену права⁸⁴. Такво стање као да изазива својеврсно "двовлашће" ових схватања на које указује Д. А. Керимов⁸⁵.

Оно што, оправдано, истичу присталице нормативног схватања, као приговор својим противницима, је непрецизност одређења "широког" појма права. Веома је тешко да се оно прецизно разликује од других, сличних појава⁸⁶. Тачније, да што је одређење права обухватније, то је мање прецизно.

Једна од реакција на нормативно схватање права је и *концепција разликовања права и закона*. Њен најзначајнији представник В.С. Нерсесјанц пише: "Концепција разликовања права и закона (позитивно право), појављује се као један од праваца, упоредо са 'ускономативним' (или 'нормативним') и 'широким' приступима у савременим дискусијама о схватању права"⁸⁷. Мада, покушава да се разликује од "широког" схватања права, ова концепција која у појам права укључује и предзаконско и ванзаконско стварање права⁸⁸, је њој доста блиска⁸⁹. Суштина ове концепције је у чињеници да је право шири појам од закона, тачније, закон је само један од облика испољавања права.⁹⁰

⁸⁴ То истиче С.С. Алексеев. Он тврди: "(...) оба научна погледа (ускономативно' и 'широко' - Д.В.) имају право на постојања, само је потребно прецизно разликовати њихов контекст, равни у којима се примјењује једно и друго схватање права. Нормативно схватање, специјално јуристичка карактеристика права, која га тијесно повезује са законима, крајње је неопходно за строго спровођење захтјева законитости, за практични рад јуристичких органа, за схватање реалне моћи права, његове ефикасности за рјешење социјалних проблема, који се односе на формирање правне државе. А 'широко' тумачење има значење за етичко-филозофску оцјену права, што се, уопште узев, такође појављује као научно вриједно приликом карактерисања социјалистичке правне државе", *Правовое государство - судьба социализма*, Москва 1988, стр. 136.

⁸⁵ Д.А. Керимов: нав. дјело, стр. 155.

⁸⁶ На ово указује Р.О. Халфина: *Что есть право: понятия и определение*, Советское государство и право, 1984/11, стр. 25

⁸⁷ В.С. Нерсесјанц: *Право и закон*, стр. 356, Писац указује да и код присталица овог концепта има разлика, стр. 357.

⁸⁸ Исто, стр. 361-361.

⁸⁹ То се види из следећег става: "Ствар је у томе, што су правне норме, правна свијест, правни приципи, правне форме, правни односи итд. - саставни елементи јединственог појма права као форме, које се разликују само у теоријској апстракцији", нав. дјело, стр. 355.

⁹⁰ Он изричито наводи да "закон (законско, позитивно право) - то је један од облика испољавања и одређивања права..." нав. дјело, стр. 47. Исти став заступа и Н.Н. Разумович: "Право - то је виша и шири појава од закона", *Источники и формата*

На жалост, основни приговор "широком" схватању права, може се упутити и присталицама ове концепције. У тежњи да буду обухватни, они постају непрецизни. Није довољно јасно, шта је право, у чему је његова специфичност. То, као да признаје и В.С. Нерсесјанц, када тврди да не треба прибегавати еклектичком појму права, већ његовом схватању као јединствене цјелине. По њему, то не може да уради ниједна дефиниција права, већ само теорија права, схваћена као непрекидни процес сазнања.⁹¹

У циљу превладавања тешкоћа и мана нормативног одређења права, присталице овог схватања почињу да заговарају *појам њравноџ сисџема*. Он би требало, по њиховом мишљењу, да буде замјена за тзв. "широко" одређивање права⁹². Појам правног система се схвата као јединство које обухвата све аспекте права - норме, односе, свијест, врједности итд. На тај начин се омогућава комплексан приступ праву, његово сагледавање са разних аспеката.⁹³

У вези са одређењем појма права је и схватање које разликује *право у оишџедруишџивеном и јурисџичком смислу*. То је својеврсно признање постојања права и ван закона, ван позитивног права.⁹⁴ Та

права, Советское государство и право, 1988, стр. 21. Занимљиво је да се слично мишљење може наћи и код В.Н. Кудрајцева, који је, иначе, заступник нормативног схватања: "Правна норма није идентична", пише он, са текстом закона", *Юридическиџе нормы и факџическое поведеџие*, Советское государство и право, 1980/2, стр. 15.

⁹¹ "Опште одређење тог појма" (права - Д.В.), пише он "може да буде формулисано, не путем еклектичког сједињавања више посебних одређења, већ само као њихова синтеза у оквирима неког концептуалног јединства. При чему је јасно да ни једна дефиниција права, у том смислу ни најразвијеније опште одређење појма права, не може потпуно да открије његову суштину, и да потпуно осветли његов појам. То је доступно само теорији права у цјелини, као непрекидном процесу сазнања", нав.дјело, стр. 358.

⁹² О томе пише С. С. Алексеев: *Общая теория права*, том I, стр. 86-92. Слично мишљење заступа и Р.О. Халфина: "Један од многих праваца у истраживању права је формирање концепције правног система. Појмом правног система обухвата се комплекс правних појава. (...) Та концепција помаже да се обједине различити приступи схватању права: нормативни, генетички и социолошки", *Право как средство социального управления*, стр. 47.

⁹³ То истиче П.М. Рабинович: *О понимании и определении права*, Правоведение, 1982/4, стр. 60.

⁹⁴ У колективном раду *Проблемы теории государства и права*, Москва, 1987, поменути појмови се овако одређују: "О праву у општесоцијалном смислу ми говоримо у свим случајевима када понашање лица захтијева аргументацију с тачке гледишта морала, обичаја, устава и других докумената организација, радних колектива, независно од тога да ли су изражене одговарајуће могућности у закону или не. (...) Право као јуристичка појава карактерише се тим што се слобода, а и обавезе понашања, штите силом државне власти, добијају нормативно значење. (...) Право у тако строгом јуристичком значењу иступа у облику позитивног права". стр. 169-170. Треба напоменути да је овај дио писао С.С. Алексеев.

мисао се јавила још 60-тих година⁹⁵, али је тек у савременој правној мисли добила на значају. Она је блиска концепцији о разликовању права и закона, али је по мишљењу Л. С. Јавича аргументованија и научно заснованија⁹⁶. Усвајање ове концепције, по мишљењу њених заступника, доприноси све већој сарадњи социологије и правне науке.⁹⁷

Промјена у онтолошком схватању права изазива извјесне аксиолошке последице. То се одражава у вриједносној оријентацији циљева права. Акцент се, све више, са класности права, помјера ка индивидуалним вриједностима, међу којима су посебно наглашене *слобода и правда*. Једно од схватања права дефинише овај појам као "општи обим, једнака за све, мјера (норма) слободе"⁹⁸. Слобода, тако, постаје основна вриједност којој тежи право, и коју закон покушава да уобличи, учини званичном и да је гарантује.⁹⁹

Слично је и схватање по коме је право "нормативно заштићена праведност"¹⁰⁰. Заступници овог мишљења сматрају да неправедан закон не улази у појам права. Тако право постаје и уже и шире од закона. Уже, јер сви закони нијесу праведни, па тиме нијесу ни право, и шире, јер управо у себе укључује и односе који су праведни, а настали су по основу закона¹⁰¹. На жалост, писац не указује и на критеријум праведности закона и односа, који улазе у појам права.

⁹⁵ "Мисао о постојању "нејуристичког права", пише Д.А. Керимов, била је истакнута још 60-тих година од И.Е. Фарбера, који је предлагао да се разликују "права човјека", као општесоциолошка категорија, и "права грађанина", као политичко-јуристичка категорија", нав.дјело, стр. 171.

⁹⁶ Он истиче да "на теоријском плану, умјесто концепције права и закона која има богату историју, истиче се у наше вријеме аргументованија, с научне тачке гледишта, концепција међусобног односа природноисторијски формираног општедруштвеног права и јуристичког (званично признатог од државе, законодавног, легислативног) права", нав. дјело, стр. 34.

⁹⁷ Исти писац истиче да "као што правна наука не треба да игнорише постојање општедруштвеног права, тако и социологија не треба да ћутећи прелази преко постојања права признатог од државе", нав. дјело стр. 87.

⁹⁸ В. С. Нерсесјанц то наводи у дијелу који је он писао, у књизи *Социалистическое правовое государство: концепция и пути реализации*, Москва 1990, стр. 52.

Слично мишљење заступа и В. А. Левански: "Развијајући концепцију В. С. Нерсесјанца, можемо кратко одредити право као мјеру слободе, која постоји у правној свијести, изражена кроз систем правних норми и реализована у конкретним правним односима у оном степену, у ком то дозвољава воља владајућих класа, која је одређена материјалним условима живота тих класа, начином производње", нав. дјело, стр. 24.

⁹⁹ "Специфичност и основна вриједност права", пише В.С. Нерсесјанц, "управо се и састоји у томе што оно равном мјером изражава и означава сферу, структуру и границе слободе, објективно условљену јединствену мјеру дозвољеног и забрањеног, појављује се као општа и једнака форма, норма и мјера слободе, која добија захваљујући официјелном признању, законску снагу и општеобавезну заштиту државне власти", *Право и систем социальной регуляции*, Москва 1986, стр. 58.

¹⁰⁰ Такав став заступа Лившиц: *Право и закон в социалистическом правовом государстве*, Советское государство и право, 1989/3, стр. 16.

¹⁰¹ Исто, стр. 17.

Са овим завршавамо преглед најзначајнијих ставова, мишљења и схватања појма права који су се појавили у руској (већим дијелом совјетској) теорији права у нашем вијеку. На крају, истичемо неколико запажања о посматраном проблему, а то су:

Прво, у току овог вијека нема јединственог схватања појма права у руској правној науци. Двадесетих година пошло се од социолошког појма права. Њега је смијенио нормативни приступ, да би се у предвечерје овог вијека мисао вратила духу двадесетих година, али кроз другачије ставове и нове облике.

Друго, правна мисао у Русији, и у погледу схватања појма права, постаје све више плуралистичка. Нема више једног, званичног, и неприкосновеног схватања. Зато се може очекивати, у наредном периоду, и појава нових теоријских погледа. У том контексту, поновно вредновање предреволюционарне мисли може бити од користи.

Треће, уочљива је тенденција јачања социолошког приступа права. У савременој руској правној мисли она се огледа како у чешћем укључивању у појам права и других елемената, осим норми, тако и у наглашенијем повезивању норми и других друштвених појава у објашњавању настанка, дјеловања и примјене права.

Историјски посматрано, од *почејка 20-тих до почејка 90-тих година*, схватање права у правној науци у Русији (Совјетском Савезу) ишло је од *"правног ниҳилизма", преко нормативног, до мно̀гоаспектног појма права*. Таква тенденција¹⁰² може послужити као основа за претпоставку да ће у наредном периоду социолошки приступ праву бити још наглашенији.

И, најзад, садашње стање у погледу схватања права може се означити као својеврсно "двовлашће". Њега овако карактерише Д. А. Керимов: "(...) у правној науци је настало такво стање када, с једне стране, традиционално схватање права бива суштински уздрмано, али не у том степену да би се дефинитивно срушило и уступило мјесто новом правцу, а с друге стране, нови правац у схватању права, због своје недовољне заснованости, није у стању да потпуно замијени традиционално одређење."¹⁰³

Због таквог стања, може се тврдити да ће наредни период, по много чему, и социолошки и правно, бити интересантан за проучавање. Није искључено да долазеће вријеме не носи и нешто "треће" у односу на концепције које данас постоје. Уосталом, садашње стање није само такво у схватању појма права, већ је данашње вријеме у чудесној Русији истинска раскрсница. Са ње и промјене у схватању појма права треба сагледавати, предвиђати и ишчекивати.

¹⁰² Ту тенденцију истичу В.Н. Кудрјавцев, и А. М. Васиљев: *Право: развитие общего, понятия*, Советское государство и право, 198666/7, стр. 4.

¹⁰³ Д. А. Керимов, нав. дјело, стр. 155.

Dragan K. Vukčević

THE CONCEPT OF THE LAW IN THE RUSSIAN (SOVIET) THEORY OF LAW

Summary

The paper deals with the main trends in understanding the notion of law in the Russian and Soviet theory of law respectively. The main ideas and viewpoints of the theoreticians of law formed in the period from the October Revolution till late eighties are presented.

An analysis of the most important works and views in the theory, philosophy and sociology of law shows that the concept of law was viewed very differently in the above period. The end of the 19th and the beginning of this century was characterized by pluralism in the conception of law. Nevertheless, it was the normative view of law that prevailed.

The period immediately following the October Revolution, i.e. the period of the so-called early Soviet theory of law, is characterised by the sociological and - with some authors - by a sociologistic concept of law. The period is followed by a totally different approach to the essence of law, which could be described as normativistic. This is a period which coincides with Stalinism. In the late fifties and early sixties there is a revived interest in a study and introducing of non-normative elements into the concept of law. Over time, through the so-called "broad" concept of law, the legal thinking is increasingly turning towards the sociological conception and explanation of law. Nevertheless, this period, too, which ends in late eighties, is again characterized by the prevalence of the normative concept of law.

The paper links the analysis of the concept of law with the main political and economic events, making evident that the overall legal thinking and in particular the concept of law, drew its meaning from the global context of social occurrences and the social environment in which it developed.

